

KONSTITUSIYA HÜQUQU

PEŞƏKAR HÜQUQI YARDIM İNSTİTUTUNUN KONSTITUSION TƏSBİTİ

Polad Mehdiyev*

Xülasə

Məqalədə peşəkar hüquqi yardım institutunun konstitusion təsbiti hüquq ədəbiyyatında mövcud fikir müxtəlifliyi və müxtəlif dövlətlərin konstitusiyaları praktikasında geniş təhlil edilir. Qeyd edilir ki, əsas insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi öhdəliyini üzərinə götürmüş dövlətlərin ali hüquqi qüvvəli normativ hüquqi aktlarında peşəkar hüquqi yardım hüququnun təsbiti olduqca əhəmiyyətli məsələ olmaqla bərabər, həm də beynəlxalq hüquq normalarının ilkin implementasiya elementlərini özündə birləşdirir. Bunu nəzərə alaraq elmi məqalədə ABŞ, Kanada, Finlandiya, Niderland, Ukrayna və Azərbaycan Respublikasının konstitusiyalarına mü-raciət edilir, habelə həmin dövlətlər tərəfindən qəbul edilmiş bəzi mühüm qanunvericilik aktları təhlil edilir.

Qeyd edilməlidir ki, bütün sivil ölkələrdə peşəkar hüquqi yardım institutu konstitusion səviyyədə birbaşa və ya dolayısı yolla təsbit edilmişdir. Bəzi dövlətlərin təsbit etdikləri peşəkar hüquqi yardım mexanizmləri fərqli olsa da, bu institutun təbiiqi insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi məqsədi daşıyır. Son nəticədə, hesab edirik ki, peşəkar hüquqi yardım institutu-nun təməl və fundamental ideya və prinsiplərinin konstitusion norma kimi geniş və aydın şəkildə təsbit olunması hüquq münasibətlərinin tənzimlənməsi baxımından olduqca vacibdir.

Nəhayət, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası peşəkar hüquqi yardım hüququnun və institutunun təsbit edilməsində ən təkml ali normativ hüquqi aktlardan biri kimi qiymətləndirilməlidir. Belə ki, istər peşəkar hüquqi yardım institutunun digər insan hüquq və azadlıqlarının bir növü kimi qəbul edilməsi baxımından, istərsə də müstəqil və birbaşa təsbit olunması isti-qamətində mövcud konstitusion normalar kifayət qədər yetərli və təqdirəlayiqdir.

Açar sözlər: *peşəkar hüquqi yardım, insan hüquqları, hüquqi təminat mexanizmi, hüquqi mövqe, vəkil, konstitusion hüquqlar.*

Peşəkar hüquqi yardım institutu istər hüquqi təminat mexanizmi kimi, istər əsas insan hüquq və azadlıqlarının tərkib elementi, istərsə də hüquq kimi müx-təlif beynəlxalq sənədlərdə təsbit olunmuşdur. Habelə bir çox dövlətlərin kons-titusiyası ilə də peşəkar hüquqi yardım institutu müəyyən edilmişdir. Əsas insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi öhdəliyini üzərinə götürmüş dövlətlərin ali hüquqi qüvvəli normativ hüquqi aktlarında peşəkar hüquqi yardım hüququ-nun təsbiti olduqca əhəmiyyətli məsələ olmaqla bərabər, həm də beynəlxalq hüquq normalarının ilkin implementasiya elementlərini özündə birləşdirir.

Anqlo-sakson hüquq sistemli ölkələrdən olan ABŞ konstitusiyasında peşə-kar hüquqi yardım institutu ilk olaraq təsbit olunmuş ölkələrdəndir. ABŞ Konsti-tusiyasına 1791-ci ildə edilmiş 6-cı düzəlişlə bütün növ cinayət təqiblərində ci-nayət törətməkdə ittiham olunan şəxslərin peşəkar hüquqi yardım almaq hüququ müəyyən edilmişdir. Belə ki, cinayət törətməkdə ittiham olunan hər bir şəxs mü-dafiəsini təmin etmək məqsədi ilə peşəkar hüquqi yardım ala bilər. [1]

* doktorant, Bakı Dövlət Universiteti

Ədəbiyyatda qeyd olunan normanın məzmunun təhlili ilə bağlı qeyd edilmişdir ki, peşəkar hüquqi yardım həm cinayət törətməkdə ittiham olunan şəxsin özünün vəkili cəlb etməsi, həm ödənişsiz vəkil imkanından istifadə etməsi, həm də ali qanunla müəyyən edilmiş halarda isə seçimdən asılı olmayaq vəkilin işə cəlb olunması kimi başa düşülə bilər. [2] Verilmiş fikirlə razılaşaraq qeyd etmək olar ki, konstitusiyanın ölkənin ali qanunu olduğunu nəzərə alaraq orada əsas müddəalar nəzərdə tutulur. Həmin müddələrdə müəyyən edilmiş hüquqlar və digər təminatlar müvafiq hüquqi mexanizmlərlə təmin olunur. Göründüyü kimi verilən geniş təfsir praktikada konstitusion hüququn tətbiq olunmasına əsaslanır. Bu isə öz növbəsində fikrin əsaslı olmasının əyani göstəricisi kimi çıxış edir.

Digər tərəfdən ABŞ Konstitusiyasında peşəkar hüquqi yardımın müəyyən edildiyi 6-cı düzəlişlə əlaqədar ədəbiyyatda tənqidi mövqelərə də rast gəlinir. Belə ki, aparılmış araşdırmaların birində qeyd edilmişdir ki, konstitusiyanın mətnindən bunu tam aydınlaşdırmaq mümkün olmadığından, peşəkar hüquqi yardım göstərilərkən konfidensiallıq məsələlərinin tənzimlənməsi barədə normanın əlavə edilməsi zəruri əhəmiyyət daşıyır. [3] İnsan hüquqları üzrə Amerika-arası Konvensiya hüquqi yardım göstərən şəxslə göstərilən şəxsin konfidensial görüş imkanları ilə təmin edilməsini müddələrinin normativ məzmununda aydın şəkildə ifadə edən beynəlxalq hüquqi akt kimi insan hüquqları sahəsində mövcud olan digər beynəlxalq sənədlərdən fərqlənir. ABŞ Konstitusiyasında verilmiş məzmunun bu aydın olmadığı üçün hüququn tətbiqi zamanı qeyd olunan konfidensiallıq məsələsinə xüsusi diqqət göstərilməsi düzgün olardı.

Habelə ABŞ Ali Məhkəməsi yuxarıda göstərilən düzəlişlə bağlı müxtəlif qərarlarında bir sıra məsələlərə aydınlıq gətirmişdir. Bu həmin düzəlişlə təsbit olunmuş konstitusion hüquqların düzgün təfsir, tətbiq və təmin edilməsi baxımından zəruri məsələ kimi çıxış edir.

ABŞ Ali Məhkəməsi qərarlarının birində peşəkar hüquqi yardım hüququnu ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun təmin edilməsində əsas element kimi qəbul edərək formalaşdırdığı hüquqi mövqeyə görə, qanun və məhkəmə qarşısında bərabərlik hüququ, ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun təmin edilməsi üçün bütün şəxslər, xüsusən də hüquqi yardım almağa maddi imkanı çatmayan şəxslər şərtsiz şəkildə ödənişsiz peşəkar hüquqi yardımla təmin olunmalıdırlar. [4] Qeyd olunan hüquqi mövqeyi qəbul edərək hesab edirik ki, həqiqətən də şəxslərin əsas və fundamental insan hüquqlarının təmin edilməsi baxımından yuxarıda göstərilən təminat mexanizminin tətbiqi əsas şərtidir.

Habelə ABŞ Ali Məhkəməsi başqa bir qərarında qeyd olunan düzəlişlə bağlı qeyd etmişdir ki, məhkəməyə qədərki aparılan cinayət araşdırması zamanı həyata keçirilən təhqiqat və istintaq hərəkətlərində şəxsin peşəkar hüquqi yardım alması üçün zəruri şərait yaradılmalı, bu hüququ təmin edilməlidir. [5] Nəzərə alsaq ki, cinayət araşdırmasında şəxsin təqsirini sübuta yetirən sübutlar əsasən məhkəmə icraatına qədər təhqiqat və ya istintaq dövründə baş verir, ittiham tərə-

finin qarşısında cinayət törətməkdə ittiham olunan şəxsin müdafiəsiz qalmaması baxımından olduqca zəruridir.

Əvvəldə də qeyd edildiyi kimi, peşəkar hüquqi yardım mexanizm kimi bir çox tədbirlərin həyata keçirilməsini özündə ehtiva edir. Bu prosesdə ən əvvəldə həyata keçirilən tədbirlərdən biri peşəkar hüquqi yardım almaq hüququ barədə məlumatlandırma, habelə şəxsin ödənişsiz hüquqi yardım almaq hüququnun mövcudluğunun bildirilməsidir. ABŞ Ali Məhkəməsi qeyd olunan məsələyə dair də öz hüquqi mövqeyini formalaşdırmışdır. Qərarların birində göstərilmişdir ki, cinayət araşdırması zamanı cəlb edilmiş şəxslərə məhkəməyəqədərki dövrdə vəkillə təmsil olunmaq, ödənişsiz şəkildə hüquqi yardım almaq, habelə vəkilinin iştirakı olmadan sualları cavablandırmaqdan imtina etmək hüququ izah olunmalıdır. [6] Qeyd olunan mövqə ilə razılaşaraq hesab edirik ki, bu özü özlüyündə şəxsin müdafiəsiz qalması hallarından qorunmaq və dövlətin insan hüquqlarının təmin edilməsi öhdəliyinin icrası ilə bağlı zəmanət altına alınması üçün məqsəddə müvafiq hüquqi mövqedir.

Habelə ABŞ Konstitusiyasına 1868-ci ildə edilmiş 14-cü düzəlişlə federasiya subyektlərinin yurisdiksiyası daxilində olan şəxslərin qanunla bərabər şəkildə müdafiə imkanını təmin etməsini müəyyən edir. [7] Məhz qeyd etdiyimiz kimi insan hüquqları nöqtəyi nəzərdən yanaşdıqda peşəkar hüquqi yardım institutu bir çox insan hüquqlarının, xüsusilə də bərabərlik və ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun əsas təmin etmə vasitələrindən biridir.

ABŞ Ali Məhkəməsi 14-cü düzəlişi rəhbər tutaraq bu məsələyə də münasibət bildirmişdir ki, peşəkar hüquqi yardım hüququ əsas hüquqlardan biri olmaqla, maddi imkanı olmayan şəxslərin bu hüququnun təmin edilməsi üçün vəkillə təmin olunma dövlətin əsas vəzifələrindən biri kimi çıxış edir. [8] Qeyd olunmalıdır ki, həqiqətən də qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyin təmin edilməsini ödənişsiz hüquqi yardım mexanizmi olmadan düşünmək mümkün deyildir.

İnkişaf etmiş ölkələrdən olan Kanada da peşəkar hüquqi yardım təminatına öz konstitusiyası ilə zəmanət verən ölkələr arasındadır. Qeyd edilməlidir ki, Kanada konstitusiyası 1867-ci il və 1982-ci il Konstitusiya aktlarını özündə ehtiva edir [9]. Peşəkar hüquqi yardım mexanizmi də sonuncu Konstitusiya Aktının Kanada Hüquq və Azadlıqlar Xartiyası adlandırılmış hissəsində təsbit edilmişdir.

Kanadanın 1982-ci il Konstitusiya aktının 10-cu maddəsinin (b) yarım bəndinə əsasən, hər bir şəxsin tutulduğu və ya həbsə alındığı andan mövcud olan hüquqlarından biri də öz vəkili ilə dərhal əlaqə saxlamaq və vəkilini təlimatlandırmaq, habelə bu hüququ barədə məlumatlandırılmaq hüququ vardır. [10] Bu özü peşəkar hüquqi yardım institutunun müəyyən edildiyi konstitusion norma kimi nəzərə alınmalıdır.

Habelə 1982-ci ildə qəbul edilmiş Konstitusiya Aktının Kanada Hüquq və Azadlıqlar Xartiyası adlı fəslinin 15-ci maddəsinin 1-ci hissəsində müəyyən edilmiş konstitusion hüquq normasının məzmunu əsasən qeyd edə bilərik ki, bu norma hər bir şəxsin qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyini müəyyən et-

məklə, onların heç bir diskriminasiyaya məruz qalmadan bərabər müdafiə vasitələrindən istifadə hüququnu təsbit edir. [11] Qeyd edilməlidir ki, məhz hər kəsə ayrı-seçkilik edilmədən bərabər müdafiə vasitələri ilə təminatın konstitusion normada müəyyən edilməsi peşəkar hüquqi yardım, o cümlədən ödənişsiz hüquqi yardım mexanizmlərinin ilkin ideya və prinsiplərinin ali qanunla təsbit edildiyini deməyə əsas verir.

Qeyd olunanları təhlil edərək hesab edirik ki, məhz şəxsin peşəkar hüquqi yardım hüququ müxtəlif tədbirləri özündə cəmləşdirir. Habelə Kanada konstitusiyasında mövcud olan yanaşmaya da bu istiqamətdən yanaşmaq mümkündür.

Ədəbiyyatda haqlı olaraq qeyd edilmişdir ki, yuxarıda adı çəkilən konstitusion hüquq normaları peşəkar hüquqi yardım institutu və mexanizmini təsbit etməklə, şəxsə azadlıq hüquqlarının pozulması hallarında real olaraq hüquqi məsləhətlər almaq, habelə peşəkar hüquqi yardım almaq hüququ barədə məlumatlandırılmaq, bu istiqamətdə dövlətlərin tədbirlər həyata keçirməsi kimi məsələləri özündə cəmləşdirir. Kanada praktikasında isə diqqətçəkən əsas məqam isə məhkəməyəqədərki cinayət araşdırması zamanı dərhal vəkillə əlaqənin zəruriliyi və belə imkanın yaradılmadığı hallarda isə əldə edilmiş sübutların yolverilməzliyidir. [12] Həqiqətən də qeyd olunan elmi araşdırma bir çox əhəmiyyətli məsələni özündə ehtiva edir. Çünki şəxsin ittiham olunmasına səbəb ola biləcək əsas sübutlar məhkəməyəqədərki dövrdə əldə olunur. Şəxsin müdafiə hüququ təmin olunmadan, dövlət orqanının nümayəndələrinin əlavə imtiyaz və gücə sahib olduqları bir halda əldə etdikləri sübutlarla şəxsin təqsirini sübuta yetirməyə çalışması insanın cinayət araşdırması həyata keçirən orqanlar qarşısında müdafiəsiz qalmasına, həmçinin bu orqanların səlahiyyətlərindən sui-istifadə etmələri ilə nəticələnmə bilər.

Burada qeyd edilməli olan vacib bir digər məsələ isə Kanada Ali Məhkəməsinin peşəkar hüquqi yardım hüququ ilə bağlı formalaşdırdığı hüquqi mövqeyidir. Belə ki, Kanada Ali Məhkəməsi 1982-ci il Konstitusiyaya Aktının 10-cu maddəsinin (B) yarımbəndinin pozulması barədə müraciətlərin birinə dair baxılan işdə qeyd etmişdir ki, şəxsin səmərəli və ağılabatan peşəkar hüquqi yardım almaq vasitələri ilə təmin edilməsi peşəkar hüquqi yardım hüququnun təmin edilməsi üçün kifayətdir. Vəkil və şəxs arasında olan münasibətlər xaraktercə mülki-hüquqi münasibətləri olduğundan, şəxsin ödənişsiz təmin edilməsini seçdiyi vəkillə müxtəlif səbəblərdən (vəkilin imtinası, işlərinin çoxluğu, xidmət haqqının çox yüksək olması və s.) təmin edilmədikdə, qəbul edilən standartlara uyğun hüquqi yardım göstərən növbətçi vəkillə təmin edilmə ödəniş hüquqi yardım hüququnun təmin edilməsi üçün kifayət edir. [13] Göstərilən mövqeni haqlı hesab edərək qeyd etməyi zəruri hesab edirik ki, qəbul edilən istiqamətdən təminat həqiqətən də hüquqdan sui-istifadənin qarşısını almaq üçün və cinayət araşdırmasının ağılabatan müddətdə yekunlaşmasının təmin edilməsi üçün olduqca zəruri bir məsələdir.

Ədəbiyyatda o da qeyd olunmuşdur ki, Kanada Ali Məhkəməsinin öz qərarlarında formalaşdırdığı hüquqi mövqelər peşəkar hüquqi yardım hüququ ilə

bağlı minimum tələbləri müəyyən edir və cinayət araşdırması orqanına diskresion səlahiyyətlər tanıyır. Belə olan halda hansı hallarda vəkilin iştirakı olmadan dindirmənin həyata keçirilməsi, vəkillə məsləhətləşmələrə dair ağılabatan müddət və s. məsələlər tənzimlənmir. [14] Qeyd olunanlar dəyişikliklərin həyata keçirilməsi zamanı nəzərə alınmalı olan zəruri elmi müddəalar kimi çıxış edir. Artıq müasir dövrdə inzibati orqanlara həddindən çox diskresion səlahiyyətlərin verilməsi, qanunun və hüququn minimum tələblərinin inzibati orqan əməkdaşları tərəfindən müəyyən edilməsi imkanı neqativ hallara gətirib çıxara bilər.

Kanada Ali Məhkəməsi başqa bir qərarında qeyd etmişdir ki, əvvəlki formalaşdırdığı hüquqi mövqelərdəki kimi şəxsin dərhal peşəkar hüquqi yardım təminatının reallaşdırılması olduqca zəruridir. Şəxsin azadlıq hüququnun məhdudlaşdırıldığı andan dərhal peşəkar hüquqi yardım məsləhət almasının təmin edilməsi üçün məhkəməyəqədərki cinayət araşdırmasını həyata keçirən orqan tərəfindən təmin edilməsi zəruridir. Burada ağılabatan müddət məsələsi işin hallarına əsasən müəyyən olunur. [15] Qeyd olunan mövqe konstitusion hüquq kimi nəzərdə tutulmuş peşəkar hüquqi yardım almaq hüququnun təmin olunması baxımından, habelə ədalətli məhkəmə araşdırması və şəxsin müdafiə hüquqlarının kontekstində olduqca zəruri əhəmiyyətə malikdir. Habelə Kanada Ali Məhkəməsi başqa bir qərarında azadlıq hüquqları məhdudlaşdırılmış şəxsin vəkillə təmin edilmədiyi hallarda dindirilməsinin ağılabatan müddət ərzində və bu təminat həyata keçiriləndəki dayandırılmasını məhkəməyəqədərki cinayət araşdırmasını aparan subyektlərin üzərinə vəzifə kimi qoyur. [16] Bu isə öz növbəsində peşəkar hüquqi yardım institutu və ödənişsiz hüquqi yardım mexanizminin əhəmiyyətini göstərməklə bu təminatların inkişafına rəvac verir.

Göstərilənlərə əsasən qeyd etməyi zəruri hesab edirik ki, 1982-ci il Kanada Konstitusiyası aktı ilə təsbit edilmiş peşəkar hüquqi yardım almaq hüququnun daha da aydın ifadə olunması məqsədmüvafiq olardı. Habelə ABŞ-da olduğu kimi Kanada Konstitusiyasında da peşəkar hüquqi yardım və ödənişsiz hüquqi yardım almaq mexanizmləri yalnız cinayət araşdırması və cinayət mühakiməsi icraatına aid edilir. Müasir dövrün tələbləri və cəmiyyətin inkişaf mexanizmlərini nəzərə alsaq konstitusion hüququn məzmununun dəqiqləşdirilməsinə və tətbiq dairəsinin genişləndirilməsinə ehtiyac vardır.

Demokratik və hüququn aliliyinin təmin olunduğu ölkələr arasında ilk sıralarda yer alan Finlandiya konstitusiyasına nəzər salmaq da məqsədmüvafiq olardı. Qeyd olunmalıdır ki, Finlandiyanın hazırda qüvvədə olan Konstitusiyası birbaşa olaraq peşəkar hüquqi yardım hüququnu təsbit etməmişdir. Finlandiyanın 1999-cu il Konstitusiyası özündə bərabərlik, ədalətli məhkəmə araşdırması və yaxşı idarəçilik ilə əlaqədar hüquqları müəyyən etmişdir.

Belə ki, Finlandiyanın hazırda qüvvədə olan Konstitusiyasının 6-cı maddəsi hər bir kəsin qanun qarşısında bərabərliyini, 21-ci maddəsi hüquq, azadlıqlar və insan hüquqlarının inzibati orqanlar tərəfindən təmin olunmasına dair zəmanət verilməsini, o cümlədən ədalətli məhkəmə araşdırması və yaxşı idarəçilik hüququnu təsbit edir. [17]

Göründüyü kimi, digər ölkələrin konstitusiyalarından fərqli olaraq Finlandiya Konstitusiyası peşəkar hüquqi yardım institutunu birbaşa müəyyən edən müddəaya sahib ölkələrdən deyildir. Bununla belə peşəkar hüquqi yardımın təmin edilməsinə görə səmərəli mexanizmə malik ölkələrdən biridir. Hər nə qədər Finlandiya Konstitusiyasında peşəkar hüquqi yardım almaq hüququ birbaşa müəyyən olunmasa da, insan hüquqlarının təmin edilməsinin inzibati qurumların üzərinə vəzifə kimi qoyulması bu hüququn da təsbitini dolayısı yolla, ümumi mənada həyata keçirir.

Finlandiyada peşəkar hüquqi yardım institutunun təhlilinə dair ədəbiyyatda olan elmi araşdırmaların birində qeyd edilmişdir ki, hüquqi yardım münasibətləri Hüquqi yardım və hüquqi yardım idarələri haqqında Finlandiya Qanunu ilə tənzimlənir. Hüquqi yardımın göstərilməsi isə cinayət işlərinə dair münasibətdə deyil, habelə mülki işlərə də şamil edilir. Finlandiyada hüquqi məsləhətləşmələr, məhkəmə və ondan kənar təmsilçilik, müqavilə və sənəd layihələrinin hazırlanması hüquqi yardım çərçivəsində təmin olunan xidmətlər kimi müəyyən edilir. Finlandiyada ödənişsiz hüquqi yardımın göstərilməsi halları da dəqiq müəyyən edilmişdir. Belə ki, zəruri imkana malik olmayan (sığortası olmayan, əmlakları və s. barədə detallar göstərilməklə), məişət zorakılığı və s. kimi hallarda isə istisnasız hamı ödənişsiz hüquqi yardımla təmin edilən şəxslər kateqoriyasına aid edilir. [18] Qeyd edilməlidir ki, konstitusion norma kimi peşəkar hüquqi yardım institutu nəzərdə tutulmasa da, onun konstitusion əsas və təməlləri müəyyən edilmiş, bu münasibətlərin tənzimlənməsini həyata keçirən Qanunlarla dəqiq şəkildə müəyyən edilməsi peşəkar hüquqi yardım mexanizminin tətbiq edilməsinə öz töhvəsini verir.

Adıçəkilən Qanundan əlavə olaraq Finlandiyada İctimai hüquqi yardım idarələri haqqında Qanun, Hüquqi yardım haqqında Finlandiya hökumətinin Fərmanı, Hüquqi yardım haqqının meyarları haqqında Finlandiya hökumətinin Fərmanı, İctimai hüquqi yardım idarələri haqqında Finlandiya Ədliyyə nazirliyinin normativ hüquqi aktı, Yardım idarələri və onların filialları haqqında Finlandiya Ədliyyə nazirliyinin normativ hüquqi aktı kimi qanunvericiliyi təşkil edən sənədlər peşəkar hüquqi yardım institutunu ətraflı şəkildə tənzimləyir.

Bir sözlə Məhkəmə qarşısında prosesdə iştirak edən tərəf adətən vəkil xidmətlərindən istifadə edir, baxmayaraq ki, bu qanunla tələb olunmur. Vəkilin vəzifələrini vəkil, ictimai hüquqi yardım vəkili və ya başqa bir vəkil yerinə yetirir. Dövlət hüquqi yardım vəkilləri insanlara hüquqi işlərində kömək etmək üçün dövlət tərəfindən iş götürülür. Fiziki şəxslərə ehtiyacı zəruri olan hüquqi məsələlərdə tam və ya qismən dövlət hesabına yardım almaq imkanını təmin etmək məqsədi daşıyan hüquqi yardım institutu qeyd olunduğu kimi həm məhkəmədə, həm də məhkəmədən kənar, habelə cinayət və mülki işlərdə tətbiq olunur. Qeyd olunması zəruridir ki, cinayət törətməkdə ittiham olunan şəxslərin maddi vəziyyətindən asılı olmayaraq peşəkar hüquqi yardım almaq hüququ da Finlandiya qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuşdur. [19] Peşəkar hüquqi yardım institutunun Finlandiyadakı mövcud vəziyyəti bu istiqamətdən uğurlu hesab oluna bilər.

Habelə qeyd olunanlar deməyə əsas verir ki, mülki işlərdə peşəkar hüquqi yardım təminatını təmin edən dövlətlərdən olmaqla bu sahədə müsbət təcrübəyə malik ölkələrdən biri kimi qəbul edilməlidir.

Finlandiya təcrübəsini və yuxarıda göstərilənləri nəzərə alaraq qeyd etmək olar ki, Finlandiya Konstitusiyasında peşəkar hüquqi yardım almaq hüququnun təmin olunması barədə müddəanın təsbit edilməsi şəxslərin konstitusion səviyyədə hüquqlarının təsbit edilməsi baxımından məqsədmüvafiq addım olardı. Habelə hazırki ödənişsiz hüquqi yardımın təmin edilməsi mexanizminin digər normativ hüquqi aktları səviyyəsində dəqiq tənzimlənməsi praktikada öz müsbət təsirini göstərir. Bununla belə konstitusion səviyyədə birbaşa təsbit isə peşəkar hüquqi yardım almaq hüququnun göstəricisi olmaqla bu məsələlərə yanaşma baxımından daha da diqqətin artmasına səbəb ola bilər. Belə olan halda qeyd etməyi zəruri hesab edirik ki, peşəkar hüquqi yardım institutunun Finlandiya Konstitusiyasında təsbit olunması halında peşəkar hüquqi yardım institutunun tətbiqi baxımından Finlandiyanın bütün zəruri addımları atmış olduğunu, bununla belə uğurlu peşəkar hüquqi yardım mexanizmini tətbiq edildiyini demək üçün əsas olacaqdır.

Niderland krallığı peşəkar hüquqi yardım institutu Konstitusiyasında uğurlu şəkildə təsbit edilmiş ölkələrdən biri kimi qəbul edilir. Niderland Krallığının Konstitusiyasının 18-ci maddəsi hər kəsin hüquqi və inzibati proseslərdə təmsil olunmaq hüququnu müəyyən etmişdir. Həmin maddənin ikinci hissəsində qeyd edilmişdir ki, maddi imkanı olmayan şəxslərə hüquqi yardım göstərilməsi Qanunla müəyyən edilir. [20] Qeyd olunmalıdır ki, bu məzmununda konstitusion normanın təsbit olunması peşəkar hüquqi yardım institutunun müəyyən edilməsinin uğurlu nümunəsi kimi göstərilə bilər. Hər kəsə məlumdur ki, ali qanun heç də bütün tənzimləyici normaları müəyyən etmir. Ali qanunla müəyyən məsələyə dair fundamental hüquq norması təsbit olunur. Hər kəsin hüquqi və inzibati proseslərdə təmsilçilik hüququnu müəyyən etməklə, maddi imkanları məhdud şəxslərə hüquqi yardım göstərilməsini təsbit edən konstitusional norma peşəkar hüquqi yardım institutunu birbaşa müəyyən edən əsas nümunələrdən biridir.

Konstitusion müddəa blanket hüquq norması olduğundan yönləndirilən normativ hüquqi akta nəzər yetirmək yerinə düşərdi. Niderland Krallığının Hüquqi yardım haqqında Qanunu 1994-cü ildə hüquqi qüvvəsini almışdır. Ədəbiyyatda rast gəlinən elmi araşdırmaların birində qeyd olunmuşdur ki, hüquqi xidmətlərin göstərilməsinin artan dəyəri hüquqi yardım almaq istəyən şəxslər arasında ayrı-seçkilik yaratmaqla, ədalətli və səmərəli məhkəmə müdafiəsi və məhkəməyə çıxış hüququnu məhdudlaşdırır. Niderland krallığı qəbul etdiyi qanunvercilik aktları ilə bu bərabərsizliyi aradan qaldırmağa yönələn fəaliyyət göstərir. Bu istiqamətdə mövcud yeganə bərabərsizlik kimi əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə münasibətdə hüquqi yardım mexanizmlərinin tətbiq olunmaması və ya məhdudluqların mövcudluğudur. [21] Belə olduğu təqdirdə müəyyən etmək olar ki, konstitusiyanın hüquqi yardımın müəyyən edilməsi barədə müddəasında şəxslər dairəsi kimi hər kəs müəyyən olunmuşdur. Burada

vətəndaşlar kateqoriyası ilə məhdudlaşma nəzər çarpmır. Lakin ödənişsiz hüquqi yardımın göstərilməsi barədə müddəa isə Parlament tərəfindən qəbul edilən Qanuna göndərici xarakter daşdığından Qanunla bu subyektlər dairəsinin məhdudlaşdırılması halında hər hansı hüquqi kolliziya meydana gəlmir. O da qeyd edilmişdir ki, ödənişsiz hüquqi yardım təminatının daimi yaşayan və ya qanuni şəkildə ölkədə olan əcnəbi və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslərə şamil edilməsi insan hüquqlarının təmin edilməsi nöqtəyi nəzərindən məqsədmüəfiq olardı.

Bundan başqa, Niderland Krallığının hüquqi yardım sferasının əhatə dairəsi barədə qeyd edilir ki, burada hüquq sahələrini əhatə etmək baxımından geniş xarakterə malikdir, vərəsəlik və daşıma münasibətlərindən başqa bütün hüquq sahələrinə dair məsələlərdə şəxslərin hüquqi yardım almaq təminatı dövlət tərəfindən təmin edilir. [22] Bu istiqamətdən hüquqi yardım institutunun Niderland Krallığı tərəfindən tətbiq olunmasını uğurlu hesab etmək olar. Çünki peşəkar hüquqi yardım hüququnun təmin edilməsini yalnız müəyyən hüquq sahələrində tətbiqi ilə məhdudlaşdırmaq neqativ nəticələrə səbəb ola bilər.

Hüquqi yardım haqqında Niderland Krallığının Qanunu hüquqi xidmətlərdən yararlanmağa ehtiyacı olan, lakin buna maddi imkanı çatmayan şəxslərin hüquq və vəzifələrini, prosedur qaydaları müəyyən etməklə bu sahədə yaranan ictimai münasibətləri tənzimləyir. Aparılmış statistik təhlillərin birinə görə, Niderland Krallığının əhalisinin 36 faizindən çox hissəsi, yəni ümumilikdə 17.5 milyon insan Hüquqi yardım haqqında Niderland Krallığının Qanunu müəyyən edilmiş təminatlardan istifadə etmək imkanına malikdir. Habelə şəxsin ödənişsiz hüquqi yardım göstərilməsi kateqoriyasına düşməsi elektron vergi sistemində olan gəlir məlumatları əsasında, onlayn qaydada və çox qısa bir müddətdə aidiyyəti qurumlar tərəfindən müəyyən olunur. [23] Bu isə peşəkar hüquqi yardım institutunun tətbiqi baxımından bürokratik əngəlləri aradan qaldırmaqla, prosedurları sadələşdirir. Belə sürətli informasiya inteqrasiyası yolu ilə məlumatların ötürülməsi, şəxsin hüquqi yardım almaq hüququna malik kateqoriyaya aid edilməsinin operativ şəkildə müəyyən edilməsi insan hüquqlarının təmin edilməsinin səmərəli vasitələrindən biri kimi qəbul edilə bilər.

Beləliklə, Niderland Krallığının peşəkar hüquqi yardım institutu uğurlu hesab edilə bilər. Peşəkar hüquqi yardım mexanizmlərinin təmin etməsinə yeni başlamış ölkələr bu pozitiv təcrübədən istifadə edə bilərlər.

Peşəkar hüquqi yardım hüququnu birbaşa olaraq öz konstitusiyasında müəyyən edən ölkələrdən biri də Ukrayna Respublikasıdır. Ukrayna Respublikası Konstitusiyasının 29-cu maddəsi azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququnu müəyyən edir. Həmin konstitusion norma müəyyən edir ki, azadlıq hüquqları məhdudlaşdırılan hər kəs şəxsən özünü müdafiə etmək və ya müdafiəçinin hüquqi yardımından istifadə etmək hüququna malikdir. [24] Hüquqi yardım terminindən istifadə edilmiş qeyd olunan konstitusion norma əsasında peşəkar hüquqi yardım göstərilən sahə spesifikləşdirilmiş və sadəcə azadlıq hüququnun məhdudlaşdırıldığı hallarda belə hüquqi yardımdan istifadə etməyə dair normativ məzmun Konstitusiyada öz əksini tapmışdır.

Ədəbiyyatda haqlı olaraq qeyd olunmuşdur ki, peşəkar hüquqi yardım institutunun formalaşdırılması və tətbiqi üçün dövlətin kifayət qədər maddi resursunun mövcud olması zəruridir. Çünki səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsi kimi hüquqi yardım mexanizmlərindən istifadə edərkən bütün zəruri hüquqi xidmətlərin lazımı keyfiyyətdə göstərilməsi üçün hüquqi xidmətlər göstərən şəxslərin əməyinin ekvivalenti miqdarında xidmət haqqı ödənilməli və bu zaman ədalətlik prinsipi pozulmamalıdır. [25] Bundan əlavə olaraq qeyd olunan konstitusion norma ilə habelə şəxsə hüquqları izah olunmasının, peşəkar hüquq yardım almaq hüququ barədə məlumatlandırılması da təsbit olunmuşdur. [26] Bu peşəkar hüquqi yardımın təmin edilməsində əsas mərhələlərdən biridir. Qeyd olunan məzmununda normanın mövcudluğu şəxsin hüquqlarının məhdudlaşdırılmaması ilə nəticələnir. Habelə şəxsə cinayət araşdırması orqanları qarşısında müdafiəsiz qalmasının qarşısını alır.

Ukrayna Respublikasında mövcud konstitusiyasında peşəkar hüquqi yardımın göstərilməsi sahələrinin artırılması bu sahədə olan mövcud hüquq münasibətlərinə, insan hüquqlarının təmin və müdafiə olunmasına öz müsbət töhvəsini verərdi.

Qeyd edilməlidir ki, bütün sivil ölkələrdə peşəkar hüquqi yardım institutu konstitusion səviyyədə birbaşa və ya dolayısı yolla təsbit edilmişdir. Bəzi dövlətlərin təsbit etdikləri peşəkar hüquqi yardım mexanizmləri fərqli olasa da, bu institutun tətbiqi insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi məqsədi daşıyır. Ümumilikdə dövlətlərin formalaşdırdıqları və tətbiq etdikləri peşəkar hüquqi yardım institutları mərkəzləşdirilmiş və mərkəzləşdirilməmiş olmaqla iki yerə ayrılır. Fransa, Almaniya, Polşa kimi Avropa İttifaqına üzv dövlətlər mərkəzləşdirilməmiş peşəkar hüquqi yardım institutunu tətbiq edən ölkələr siyahısına daxil edilir. [27] Habelə təsbit olunmuş bu institutların təmini subyektlərinin təşkilati-hüquqi formasına görə də təsnifləşdirilmə aparılmaqla dövlət və ya ictimai əsaslı peşəkar hüquqi yardım fərqləndirilir.

Peşəkar hüquqi yardım institutunun konstitusion səviyyədə təsbit olunması olduqca vacib məsələdir. Hesab edirik ki, peşəkar hüquqi yardım institutunun təməl və fundamental ideya və prinsiplərinin konstitusion norma kimi geniş və aydın şəkildə təsbit olunması hüquq münasibətlərinin tənzimlənməsi baxımından olduqca vacibdir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası peşəkar hüquqi yardım institutunu ən təkmlil şəkildə təsbit etmiş ali qanunvericilik aktları siyahısına daxildir. Qeyd olunmalıdır ki, burada digər insan hüquq və azadlıqlarının tərkib hissəsi kimi peşəkar hüquqi yardımın təsbitindən əlavə olaraq bu institutu formalaşdırın və təmin edilməsi üçün əsas olan fundamental konstitusion hüquq norması da mövcuddur. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə müəyyən edilmiş əsas insan hüquq və azadlıqları sırasında hüquqi yardım almaq hüququ da təsbit edilmişdir. Qeyd olunan hal hətta inkişaf etmiş ölkələrə nisbətə Azərbaycanın Konstitusiyasının təkmilliyinin əyani göstəricisi kimi çıxış edir. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 61-ci maddəsində hər kəsin hüquqi yardım almaq hüququ müəyyən olmuşdur. Qeyd olunan

normanın hüquqi məzmununa nəzər saldıqda aydın olur ki, hər kəsin yüksək keyfiyyətə sahib hüquqi yardım alması hüququ müəyyən edilir. Habelə qanunla müəyyən olunmuş hallarda belə yardımın dövlət hesabına həyata keçirilməsi də konstitusion normada öz əksini tapmışdır. Əksər konstitusiyalarda olduğu kimi şəxsin azadlıq hüququnun məhdudlaşdırıldığı andan etibarən müdafiəçinin hüquqi yardımından istifadə etmək hüququ da bu maddə ilə təsbit olunur. [28] Qeyd edilməlidir ki, göstərilən konstitusion normada sadalanan hüquq normaları özü özlüyündə həm təminat, həm də müdafiə mexanizmi kimi başa düşülə bilər. Belə ki, ədəbiyyatda haqlı olaraq qeyd edilmişdir ki, 61-ci maddə ilə müəyyən edilmiş hüquq tətbiq olunduğu münasibətlərdən asılı olaraq öz növbəsində hüquqi təminat mexanizmlərinin əsas prinsipi kimi də çıxış edə bilər. [29]

Azərbaycan Respublikası Cinayət Prosesual Məcəlləsi, Azərbaycan Respublikası Mülki Prosesual Məcəlləsi, Azərbaycan Respublikası Cəzaların İcrası Məcəlləsi, “Məhkəmələr və hakimlər haqqında” 10 iyun 1997-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanunu, “Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında” 28 dekabr 1999-cu il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanunu və “Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” 22 iyun 2010-cu il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanunu Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 61-ci maddəsinin II hissəsinə uyğun olaraq ödənişsiz hüquqi yardım hüququnun əsaslarının müəyyən edildiyi normativ hüquqi aktlardan olmaqla, insan və vətəndaşlara hüquqi yardım ödənişsiz, dövlət hesabına göstərilməsi şərtləri və əsaslarını müəyyən edir, habelə bu münasibətləri müvafiq olaraq tənzimləyir. [30] Həmin normativ hüquqi aktların təhlil edilməsi peşəkar hüquqi yardımın konstitusion səviyyədə təsbitinin aydınlaşdırılması baxımından əhəmiyyətli olardı.

Qeyd olunanları ümumiləşdirərək hesab edirik ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası peşəkar hüquqi yardım hüququnun və institutunun təsbit edilməsində ən təkmlil ali normativ hüquqi aktlardan biri kimi qiymətləndirilməlidir. Belə ki, istər peşəkar hüquqi yardım institutunun digər insan hüquq və azadlıqlarının bir növü kimi qəbul edilməsi baxımından, istərsə də müstəqil və birbaşa təsbit olunması istiqamətində mövcud konstitusion normalar kifayət qədər yetərli və təqdirəlayiqdir.

İstinadlar:

1. The United States Constitution: Annotated (1787), Amendment VII, 1791-
https://capitolhistory.org/us-capitol-history-for-teachers/united-states-constitution-annotated/?gclid=Cj0KCQjwldKmBhCCARIsAP-0rfwu5R6B006M9QqZvS9DpLIFlzVo5CmfDmO0NtdVLxX2leXyk_aPWB8aAg-IEALw_wcB
2. Walter W. Steele, The Doctrine of Right to Counsel: It's Impact on the Administration of Criminal Justice and the Legal Profession, 23 SW L.J., 1969, p. 488-491.
3. Gardner, M. The Sixth Amendment Right to Counsel and its Underlying Values: Defining the Scope of Privacy Protection, Vol. 9, N. 2, J.Crim. L. & Criminology, 2000, p.462-466
4. Decision of U.S. Supreme Court on Case of Gideon v. Wainwright, 372 U.S. 335, 18.03.1963

5. Decision of U.S. Supreme Court on Case of Danny ESCOBEDO, Petitioner, v. STATE OF ILLINOIS, 378 U.S. 478, 22.06.1964

6. Decision of U.S. Supreme Court on Case of Ernesto A. MIRANDA, Petitioner, v. STATE OF ARIZONA. Michael VIGNERA, Petitioner, v. STATE OF NEW YORK. Carl Calvin WESTOVER, Petitioner, v. UNITED STATES. STATE OF CALIFORNIA, Petitioner, v. Roy Allen STEWART, 384 U.S. 436, 13.06.1966

7. The United States Constitution: Annotated (1787), Amendment XIV, 1868-
https://capitolhistory.org/us-capitol-history-for-teachers/united-states-constitution-annotated/?gclid=Cj0KCQjwldKmBhCCARIsAP-0rfwu5R6B006M9QqZvS9DpLIFlzVo5CmfDmO0NtdVLxX2leXyk_aPWB8aAg-IEALw_wcB

8. Decision of U.S. Supreme Court on Case of Powell v. Alabama, 287 U.S. 45, 07.11.1932

9. <https://www.justice.gc.ca/eng/csj-sjc/just/05.html#:~:text=The%20Constitution%20of%20Canada%20includes,Aboriginal%20rights%20and%20treaty%20rights.>

10. Constitution Act of Canada, Article 10, 1982//<https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/const/page-12.html#h-45>

11. Constitution Act of Canada, Article 15, 1982//<https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/const/page-12.html#h-45>

12. Michalyshyn P. The charter right to counsel: beyond miranda, alberta law review, Vol. XXV, N. 2, 1987, p.190-195.

13. Supreme Court Judgments on case of R. v. Willier, 2010 SCC 37, [2010] 2 S.C.R. 429

14. Patry, M., Smith, S., Adams-Quackenbush, N. Recent Supreme Court of Canada rulings on criminal defendants' right to counsel, Psychology, Crime & Law, Routledge publishings, Vol 20, N.8(2014), p.750-753.

15. Supreme Court Judgments on case of R. v. McCrimmon, 2010 SCC 36, [2010] 2 S.C.R. 402

16. Supreme Court Judgments on case of R. v. Brydges, [1990] 1 S.C.R. 190, at p. 206:

17. The Constitution of Finland 11 June 1999 (731/1999, amendments up to 817/2018 included), <https://finlex.fi/en/laki/kaannokset/1999/en19990731>

18. Makhija, S., Alasuutari, N., Carling, C., Jauhiainen, A., Nieminen, K., Obstbaum, Y., Sarasoja, L., Rantala, K. Access To Justice In Finland, 2020' https://www.oecd-ilibrary.org/governance/legal-needs-surveys-and-access-to-justice_g2g9a36c-en

19. <https://rm.coe.int/ministry-of-justice-department-of-judicial-administration-the-finnish-/168078f3d2>

20. The Constitution for the Kingdom of the Netherlands (Grondwet voor het Koninkrijk der Nederlanden)
<https://www.government.nl/topics/constitution/documents/reports/2019/02/28/the-constitution-of-the-kingdom-of-the-netherlands>

21. Soek, J. Legal Aid and Aliens in Netherlands Law. Netherlands International Law Review, Vol 3, N 1, p. 44-48

22. Goriely, T. Legal Aid in the Netherlands: A View from England. The Modern Law Review, Vol. 55, N.6, p. 807-812.

23. Legal Aid in the Netherlands a broad outline - Edition: May 2021, issued by Legal Aid Board, p.3-4, 15.

24. Constitution of Ukraine-
<https://unece.org/fileadmin/DAM/hlm/prgm/cph/experts/ukraine/ukr.constitution.e.pdf>

25. Предупреждение преступности и уголовное правосудие Модуль 3 Доступ к юридической помощи в уголовном процессе, UN, Vienna, 2020, p.19-24.

26. https://www.constituteproject.org/constitution/Ukraine_2019

27. <https://judiciariesworldwide.fjc.gov/right-counsel>

28. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Maddə 61//<https://www.e-qanun.az/framework/897>

29. Əsgərov Z.A. Konstitusiya hüququ. Dərslik, Bakı, 2011

30. Əliyev Ə.İ. İnsan hüquqları. Dərslik. Bakı, 2019. 507s.

CONSTITUTIONAL DETERMINATION OF THE INSTITUTION OF PROFESSIONAL LEGAL ASSISTANCE

Polad Mehdiyev*

Abstract

In the article, the constitutional determination of the institution of professional legal assistance is widely analyzed in the practice of the existing diversity of opinions in the legal literature and the constitutions of different states. It is noted that the determination of the right to professional legal assistance in the normative legal acts of the states that have undertaken the obligation to ensure the basic human rights and freedoms is a very important issue and also includes the elements of the initial implementation of international legal norms. Taking this into account, the scientific article refers to the constitutions of the USA, Canada, Finland, the Netherlands, Ukraine and the Republic of Azerbaijan, as well as analyzes some important legislative acts adopted by those countries.

It should be noted that in all civilized countries, the institution of professional legal assistance is directly or indirectly established at the constitutional level. Although the professional legal aid mechanisms established by some states are different, the application of this institution aims to ensure human rights and freedoms. Ultimately, we believe that the basic and fundamental ideas and principles of the institution of professional legal assistance are widely and clearly established as a constitutional norm in terms of the regulation of legal relations.

Finally, the Constitution of the Republic of Azerbaijan should be evaluated as one of the most advanced normative legal acts in establishing the right and institution of professional legal assistance. Thus, the existing constitutional norms are sufficient and admirable, either in terms of accepting the institution of professional legal assistance as a type of other human rights and freedoms, or in the direction of independent and direct determination.

Keywords: professional legal assistance, human rights, legal protection mechanism, legal position, lawyer, constitutional rights.

КОНСТИТУЦИОННОЕ ОПРЕДЕЛЕНИЕ ИНСТИТУТА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ЮРИДИЧЕСКОЙ ПОМОЩИ

Полад Мехтiev**

Резюме

В статье конституционное определение института профессиональной юридической помощи широко анализируется на практике при существующем разнообразии мнений в юридической литературе и конституциях разных государств. Отмечается, что определение права на профессиональную юридическую помощь в нормативных правовых актах государств, взявших на себя обязательства по обеспечению основных прав и свобод человека, является очень важным вопросом и включает в себя элементы первоначальной реализации международных норм. правовые нормы. Учитывая это, в науч-

* Ph.D Candidate, Baku State University

** докторант Бакинского государственного университета

ной статье обращается к конституциям США, Канады, Финляндии, Нидерландов, Украины и Азербайджанской Республики, а также анализируются некоторые важные законодательные акты, принятые этими странами.

Следует отметить, что во всех цивилизованных странах институт профессиональной юридической помощи прямо или косвенно закреплён на конституционном уровне. Хотя механизмы профессиональной юридической помощи, созданные в некоторых государствах, различаются, применение этого института направлено на обеспечение прав и свобод человека. В конечном итоге мы считаем, что основные и основополагающие идеи и принципы института профессиональной юридической помощи широко и четко закреплены как конституционная норма в части регулирования правоотношений.

Наконец, Конституцию Азербайджанской Республики следует оценивать, как один из самых передовых нормативно-правовых актов в установлении права и института профессиональной юридической помощи. Таким образом, существующие конституционные нормы являются достаточными и достойными восхищения либо в плане признания института профессиональной юридической помощи как разновидности других прав и свобод человека, либо в направлении независимого и прямого их определения.

Ключевые слова: профессиональная юридическая помощь, права человека, механизм правовой защиты, правовая позиция, адвокат, конституционные права.